

מהן נשרא בערביא'.⁸⁶ כך גם מובא בשיבולי הלקט בשם רב נחשון גאון: 'שלחו לרב נחשון גאון על מגע ישמעאל ביין ואסר. שאף על פי שאין עושה יין נסך ליאסר בהנאה, אף על פי כן עובד עבודה זרה'.⁸⁷

זיהויה של העבודה הזרה שבערב עם האבן השחורה שבמכה, עולה גם מדברי ר' טוביה ב"ר אליעזר מיוון, בעל מדרש לקח טוב, בדרשתו על הפסוק 'אוי לך מואב אבדת עם כמוש':⁸⁸ 'זה כמוש שקוץ אשר במדבר והוא אבן שחורה דמותה כדמות אשה שחורה והיא בתוך הבמה והיו הולכים אליה להשתחוות לה מואב וכל סביבותיה... והוא בלשון ישמעאל מכה עבודה זרה שהיא במדבר והולכים אליה עמים רבים ואחד מאלף אין חוזרין וכבר התחיל להיבטל'.⁸⁹

זו היתה גם שיטת הר"י מיגאש, כפי שהביאה המאירי: 'וישמעאלים הללו יש מי שאומר עליהם שאינם עובדי ע"ז, ודנים אותם כגר תושב, ואין מגעם אוסר בהנאה... ומ"מ חכמי ספרד'⁹⁰ חולקים בה, שהרי בפרק ראשון שהוא מונה בכלל עבודות זרות גישרא שבערביא'.⁹¹

מול קביעתם של הגאונים וסיעתם, עומדים דברי הרמב"ם, כי אמת שבעבר היו הישמעאלים עובדים את האבן במכה ומשתחוים לה כעבודה זרה, אולם הישמעאלים בתקופתו כבר אינם עובדים אותה כעבודה זרה, אלא מכוונים ליבם לשמים: 'אלו הישמעאלים אינם עובדי ע"ז כלל, וכבר נכרתה אמונת הע"ז מפיהם ומלבם, והם מיחדים לאל יתברך יחוד כראוי, יחוד שאין בו דופי, ואם יאמר אדם שהבית שהם מקלסים בו בית ע"ז הוא, וצפונה בתוכו ע"ז שהיו עובדים אותה אבותיהם, מה בכך, אלו המשתחוים כנגדו היום אין לבם אלא לשמים, וכבר אמרו בסנהדרין (סא ב) שהמשתחוה לבית ע"ז וכסבור בית הכנסת הוא. הרי לבו לשמים. ולכן אלו הישמעאלים היום כולם נכרתה ע"ז מפיהם, רק טעותם וטפשותם בשאר דברים, אבל ביחוד ה' אין להם טעות כלל. ואמת שהיה לישמעאלים מקודם שלשה מיני ע"ז, פעור ומרקוליס וכמוש, וכולם מפורשים וידועים מקודם שתעמוד דת הישמעאלים, אבל היום אומרים הישמעאלים כי זה שנשליך אבנים, בפני השטן אנו משליכים אותם כדי לערבו'.⁹² כך גם עולה מתוך פסיקת הרמב"ם בהלכותיו: 'כל גוי שאינו עובד ע"ז, כגון אלו

86 ספר האשכול, לר' אברהם ב"ר יצחק אב"ד, חלק ב, מהדורת אלבק, ירושלים תשמ"ד, דף קנ ע"ב, עמ' 78.

87 שיבולי הלקט, חלק ב, ירושלים תשמ"ח, עמ' כ.

88 במדבר כא, כט.

89 פסיקתא זוטרותא (לקח טוב), במדבר, פרשת חקת, קכה ע"ב.

90 'חכמי ספרד' אצל המאירי הוא הר"י מיגאש כפי שהעיר המהדיר ר"א סופר בהערה ח על אתר.

91 מאירי, בית הבחירה, עבודה זרה על דף נו ע"א.

92 שו"ת הרמב"ם. הוצאת מהיצי נרדמים. סימו שסט.

הישמעאלים יינם אסור בשתייה ומותר בהנאה, וכן הורו כל הגאונים, אבל אותם העובדים ע"ז סתם יינם אסור בהנאה.⁹³

על פי דברי הרמב"ם שלפנינו, פסקו רבים כי אין לראות באיסלם משום עבודה זרה, וממילא לא חל איסור כלל לבקר במסגדים.⁹⁴

אמנם, לאחר העיון מסתבר שדעתו של הרמב"ם, מורכבת יותר, מכיוון שבמקורות אחרים הוא מראה פנים לאיסור. כך למשל הוא קובע בתשובה שמאמיני האיסלם 'אינם רחוקים מעבודה זרה'.⁹⁵ בתשובה אחרת הוא קובע, כי מעמדם של הישמעאלים כמעמדם של עובדי עבודה זרה לעניין תחולת האיסור של לא תחנם, 'ואין הפרש בזה בין ישמעאלי לנוצרי'.⁹⁶

יתר על כן, נאמן דרכו של הרמב"ם, הרדב"ז, פסק שהאיסלם הוא אכן עבודה זרה, וחייב יהודי למסור את נפשו ולא להמיר את דתו. בפסיקתו הוא אף הסתייע מדברי הריטב"א: 'זאת ועוד אחרת שצריך להודות שהיה שם [אצלם] אדם שמעלתו היא למעלה ממעלת מרע"ה וזו הריסה בכל הדת. ועוד שכיון שינהוג בדתם אפשר שיעבור על החמורות ולא אדעתיה. וגדולה מזו אני אומר שאם אונסין לעבור על אחת מכל מצות התורה באומרם שאין תורת משה אמת או שאנחנו החלפנו אותה כאשר הם אומרים ושללא צוה הקדוש ברוך הוא על ככה שחייב למסור את נפשו עליה אפילו להנאת עצמו ובצנעא ושללא בשעת הגזרה. ויגעתי ומצאתי שכתב הריטב"א ז"ל כדברי ז"ל והוי יודע שאמונת הישמעאלים אעפ"י שהם מיחדים [את השם] ע"ז גמורה חשיבא ליהרג ואל ימיר שהרי המודה באמונתם כופר בתורת משה שאינה אמת כמות שהיא בידינו וכל כיוצא בזה ע"ז גמורה היא ולא אמרו בשאר מצות יעבור ואל יהרג במתכוין להעביר אלא כשאומרים לו חלל שבת כדי לעבור על דתך לא שיאמרו לו חלל שבת [שתהי'] כמודה שאין תורתך אמת ולא צוה הקדוש

93 רמב"ם, מאכלות אסורות, פרק יא, הלכה ז.

94 ראה: למשל: מאמרו של הרי"א הרצוג, 'זכויות המיעוטים לפי הלכה', תחומין ב (תשמ"ב), עמ' 171, 174; שו"ת יביע אומר, יורה דעה, חלק ז, סימן יב, אות ד; שו"ת עשה לך רב, חלק א, סימן נט; מקור חיים השלם, חלק ה, פרק רסה, עמ' 243, וכן בפרק רסג, סעיף כט, עמ' 234.

95 שו"ת רמב"ם, שם סימן רסח.

96 שם, סימן קמח. וראה: שו"ת דברי יציב חלק יו"ד סימן מ. לניתוח מקיף של שיטת הרמב"ם בעניין, ראה מאמרו של הרב ישראל אריאל, 'ישראל גוי אחד בארץ', צפיה ג (תשמ"ט), עמ' 213-194. את הסתירה שבדברי הרמב"ם, מיישב הר"י אריאל בשני אופנים: האחד, הסתירה אינה בדברי הרמב"ם אלא בהבחנה בין כיתות שונות ותפיסות שונות באיסלם. יש אמנם באיסלם אמונה באל אחד, אולם יש בו גם פולחן עבודה זרה. הבחנה נוספת היא בנמען התשובה. לדעתו, התשובה לעובדיה הגר נכתבה כאגרת תנחומים ופיוס, שהרי כפי שמובא באגרת, רבו של עובדיה הגר חרף אותו כשהזכיר לו את עברו כעובד עבודה זרה, כשאר המוסלמים.

ברוך הוא לשמור את השבת כך שמעתי עד כאן לשונו ז"ל. והרי זה ממש שאלתך ומינה לא תזוז.⁹⁷

זאת ועוד, גם מול דברי הרמב"ם המפורשים לקולא, לעיל, עומדים פוסקים מאוחרים לו, שפסקו שהאיסלם הוא אכן עבודה זרה.⁹⁸ כך למשל מפורש בדברי הר"ן בחידושי: 'ולמדנו מכאן שהקדשים של עכו"ם, וגם המשוגע (מוחמד) של הישמעאלים, אע"פ שאינם טועים אחריהם לעשותם אלהות, מ"מ הואיל ומשתחוים לפניהם השתחואה של אלהות, דין עבודה זרה יש להם לכל דבר איסור של ע"ז, שלא בהידור בלבד הם משתחוים לפניהם, שאין הידור למתים, אלא כענין עבודה של אלהות היא עבודתם'.⁹⁹

אכן, בסוף דבריו, לשונו מסוייגת מעט, ומראה פנים כאילו מדובר רק כענין עבודה זרה, אולם קודם לכן כתב במפורש כי 'דין עבודה זרה יש להם לכל איסור של ע"ז'. משכך מסתבר אפוא, כי על פי דרכו של הר"ן, גם להשתחוות 'כענין עבודה של אלהות', יש דין של עבודה זרה לכל דבר איסור.¹⁰⁰

על רקע זה, יש לתמוה על סתירה בדברי הר"ן, שכן בתשובותיו, פסק הר"ן הלכה למעשה, כי הישמעאלים לא אוסרים יין שבא במגעם באיסור יין נסך, שהרי הן אינם עובדי עבודה זרה: 'שהרי הסכימו הגאונים שישמעאלים אין יינן אסור אלא בשתייה ולא בהנאה כלל, כמו שכתב הר"מ ז"ל בפרק י"א מהלכותיו לפי שאינם עובדי ע"ז ואין ביינן חשש נסוך'.¹⁰¹

97 שו"ת רדב"ז, חלק ד, סימן צב, ד"ה תשובה ראיתי.

98 פוסקים נוספים, אם כי רק אלו הרואים באיסלם עבודה זרה, הובאו במאמרו הנזכר של הר"י אריאל: כך ר' יהודה אלהריזי, ומתאר את מקום העזרה שנתחלף בעבודה זרה (שם עמ' 207). כך גם בעל המגיד משנה, הרואה בשפחות ישמעאליות כעו"ז שאסור לקיימן בארץ ישראל (עמ' 208-207). ר' אשתורי הפרחי, בעל הכפתור ופרח מתיר אמנם את יינם, אך אוסר למכור להם בתים בארץ ישראל, משום לא תחנם (עמ' 210-212). כך גם לפי הרב אברהם בן נחמן הכהן, בספרו טהרת מים, המגדיר את הישמעאלים כעובדי עבודה זרה ממש. ועוד מפוסקי זמנינו מהם עולה כי האיסלם עבודה זרה (עמ' 212). על מקורותיו הנזכרים אבקש להוסיף גם את הברכי יוסף, שעל דברי הרמ"א ביו"ד סימן קמח, סעיף יב, לפיהם מי שניכנס לעיר ומצאם ששמחים, ישמח עימהם משום איבה, הוסיף הברכי יוסף בשם מהר"י בן לב, שה"ה גם לגבי ישמעאלים, ומי שרגיל לנגן בבית ישמעאלים כל השנה, מותר לו לנגן גם ביום חגם, משום איבה. רואים א"כ שהשווה דינם לנוצרים, ובשניהם התיר מאותה סיבה, משום איבה. כך גם בברכי יוסף, סימן קכג, בשו"ב אות ב, ממ"ש גורי האר"י זצ"ל משם הרב מהר"ח ז"ל, פ"א שתייתי עם מומר אחר ישמעאל שעשה תשובה ועדיין לא השלים תשובתו, והראו במצחי ששתייתי י"ג, ואמר לי מורי ז"ל שצריך לעשות תיקון שותה י"ג שהם ע"ג תעניות עכ"ל. כמו"כ יש לציין לתשובת ציץ אליעזר, חלק יח, סימן מז, אות ג, וכן את תשובת דברי יציב, חלק יו"ד, סימן מ. כך גם מסר לי הרב משה רזיאל משמו של הרי"ש אלישיב.

99 חידושי הר"ן, סנהדרין סא ע"ב, בד"ה יכול.

100 שלא כפי שכתב הרא"י ולדינברג, שו"ת ציץ אליעזר, חלק יח, סימן מז, אות א, ד"ה ואם כן. גם מונח 'הקדשים של עכו"ם' שנזכר בר"ן דומה כי יש לפרשו לנוצרים ולפולחנם, ולא למסגדים כפי שפירש הרא"י ולדינברג.

101 שו"ת הר"ז, סימו ה.

כשיטתו של הר"ן בחידושיו, פסק הרב א"י ולדינברג, בנימוק: 'ואדרבה הר"ן אחרון הוא וראה דברי הרמב"ם בזה, כדיוצא מתשובתו שם כדעו"ש, וא"כ הלכה בזה כבתראי'¹⁰². מנגד, הרב עובדיה יוסף פסק כתשובת הרמב"ם, ועל היחס בינה ובין דברי הר"ן כתב: 'ואפילו הר"ן שאמר שהואיל ומשתחווים לפניהם כעבודה של אלהות דין ע"ז יש להם, י"ל שאילו הוה שמייע ליה כל מ"ש הרמב"ם בתשובה לא היה אומר כן. שבודאי הרמב"ם היה בקי בהם ביותר. וכל רז לא אניס ליה'¹⁰³.

כדעת הר"ן מכריעים לכאורה גם דברי הרשב"א, שנפסקו להלכה בשו"ע. הרשב"א נשאל לגבי: 'טבח ישראל ומקולי ישמעאלים. ומנהגם של ישמעאלים לשחוט לעולם כנגד המזרח. וכן בכל העבודות שלהם מחזירין פניהם לרוח מזרח וקורין לו אל קבלה. והם מחשבין דבר זה לדברי רוח שלהם תועלת. וכשיבא ישראל לשחוט לא יניחוהו לשחוט אלא אם כן ישחוט לצד האל קבלה כחקותם. וכשמעי הדבר חרה לי לפי שאין די שיש בזה משום לא תלכו בחקות הגוים (ויקר' כ) אלא שיש בזה אף משום עבודה זרה אחר שהם חושבים אותו רוח לתועלת. שהרי השוחט לשם הרים אפילו לרפואה בעלמא או לשם כשפי' אסור'.¹⁰⁴ בשאלת השואל, שנוסחה על ידי הרשב"א, קיים אזכור מפורש של שחיטה לכיוון אל קבלה שהיא משום עבודה זרה. בתשובה לשאלה, מסביר הרשב"א שיש למנוע זאת על אף שאין זה דומה לשוחט לשם הרים, שהרי הכוונה היא רק של הישמעאלי, ואילו השוחט בפועל לא מתכוון לכך: 'ומכל מקום אינו דומה לשוחט לשם הרים דהתם השוחט בעצמו מתכוין לכך אבל הכא זה מחשב וזה עובד לא אמרינן... ומ"מ אחר שהישמעאלים מקפידין בשלהן והן מזהירין בשעת מעשה בפירוש לשחוט כנגד המזרח דוקא. ראוי הוא לבטל המנהג ולגזור במי שעושה כן'.¹⁰⁵

דברי הרשב"א נפסקו להלכה בשו"ע: 'ישמעאלים שאינם מניחים ישראל לשחוט, אלא אם כן יהפוך פניו לא"ל קיבל"א, (דהיינו שיהפוך פניו נגד מזרח) כמנהג חקותיהם, אינו דומה לשוחט לשם הרים. ומכל מקום ראוי לבטל המנהג ההוא ולגזור במי שעושה כן'.¹⁰⁶ מתוך לשון השו"ע ניכר שפסק כרשב"א, אלא שבלשונו הקצרה לא הביא את הטעם שברשב"א, מדוע אינו דומה לשוחט לשם הרים. במקום שקיצר השו"ע, הרחיבו נושאי הכלים. כך למשל לשון הש"ך: 'דהתם השוחט עצמו מתכוין לכך אבל הכא זה מחשב וזה עובד לא אמרינן, רשב"א'.¹⁰⁷

102 שו"ת ציץ אליעזר, שם, אות ג.

103 שו"ת יביע אומר, יורה דעה, חלק ז, סימן יב, אות ד.

104 שו"ת הרשב"א, חלק א, סימן שמה.

105 שם.

106 שו"ע, יורה דעה, סימן ד, סעיף ז.

107 ש"ך, שם, ס"ק יא. וכ"כ גם הט"ו, שם, ס"ק ח; הפר"ח, שם, ס"ק יד; הגר"א, שם, ס"ק י.

מנגד בעל הפרי תואר מבאר את שיטת המחבר באופן אחר: 'הא מילתא אין בה אלא הקפדת מצות לא תלכו בחקות הגוים, אבל משום לתא דע"ז ליכא כלל דהא הישמעאלים הם כופרים בע"ז ומיחדים יחוד שלם בכל השגת ידיעתם ומחייבים מיתה לכל משתף ש"ש ודבר אחר. ומה ששוחטים לאל-קיבלא אינו אלא כדרך שאנו מתפללים לצד מזרח שהוא מכוון למקום אשר שם שוכן שם האלקים, וגם הם גנבו ענין זה ושוחטים לרוח זה כדי שהשחיטה תהיה ראויה לפני הקב"ה'.¹⁰⁸

כך גם סבור ר' יצחק אלחנן ספקטור, שאין לראות בהקפדה לשחוט לכיוון אל קיבלה עבודה זרה, אלא כשחיטה לשם רפואה: 'אבל באמת אינו קשה כלל לפי המבואר בגוף תשובת הרשב"א ח"א סי' שמ"ה דרכן של הישמעאלים לשחוט דוקא נגד המזרח דמחשבין דבר זה לדברי רוח שלהם תועלת כו'. א"כ אינן עובדים ע"ז בשחיטתן למזרח רק דהוי כמו שוחט לרפואה וכיוצא בה מדברי הבאי שאומרים כו'... ואין זה שום סתירה כלל למה שכתבו כל הפוסקים וגם הרשב"א בעצמו דישמעאלים אינן עובדי ע"ז. ולכן שפיר אין לנו להחמיר בנ"ד וכמש"כ לעיל'.¹⁰⁹ עוד עולה מדבריו, כי ככלל אין לחוש ליחידים היוצאים מן הכלל, אלא יש לבחון את דתם ואת השקפת עולמם הרשמית: גם י"ל דהתם היו יוצא מן הכלל, דהנהו טיעי הי' ידוע דעובדי ע"ז היה.¹¹⁰ אבל כ"ז דלא הוחזקו לעובדי ע"ז הם בכלל אומה דלא פלחי ע"ז'.¹¹¹

אמנם, ייתכן מאוד שתפקיד האבן באיסלם של ימינו הנו בבחינת סמל בלבד, וממילא אין המוסלמים עובדי עבודה זרה. אולם כפי שהעיר הר"י אריאל לגבי נוצרים יש לומר גם לגבי מוסלמים, בהיעדר בדיקה תיאולוגית מעמיקה, אין לנו אלא דברי הפוסקים שלפנינו.

כך או אחרת, מידי מחלוקת לא יצאנו, ולכן דומה כי יש לראות במסגד כספק בית עבודה זרה. אולם, היות ואיסור הכניסה לבית ע"ז הוא איסור מדרבנן,¹¹² מסתבר שיש להקל בספקותיו, ובמקום שבו הסתפקו או נחלקו הפוסקים לגבי כנסיות כגון משום איבה, לצורך פרנסה וכו', מסתבר שיש להקל בדינו.

ח. תפילה בבית ששימש בעבר כבית עבודה זרה

גם בהנחה שבית או חדר ששימש לעבודה זרה אכן יוגדר כבית עבודה זרה במשך זמן

108 פרי תואר, שם, ס"ק יא.

109 שו"ת עין יצחק, חלק א, או"ח, סימן יא, אות ד.

110 ראה: חולין ל"ט ע"ב.

111 שם.

112 שהרי חששות כמו שמא יימשך או חשד אינם חששות מדאורייתא. הלימוד מהפסוק במשל, אל תקרב אל פתח ביתה, גם הוא אינו מדאורייתא, וניתן גם לומר קרא אסמכתא בעלמא. זאת, שלא כדברי השבילי דוד והישכיל עבדי, מהם עולה שמדובר באיסור דאורייתא, כמפורט לעיל.